

УДК 81'246.2:801.82

Василь Загороднюк
(Херсон)

**АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ БІЛІНГВІЗМУ В
ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ЧОРНИЙ ВОРОН»
(«ЗАЛИШЕНЕЦЬ») ВАСИЛЯ ШКЛЯРА)**

Василий Загороднюк
(Херсон)

**АВТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ БИЛИНГВИЗМА В
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА «ЧЕРНЫЙ
ВОРОН» («ЗАЛИШЕНЕЦЬ») ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА)**

Vasyl Zagorodnuk
(Kherson)

**THE AUTHOR'S INTERPRETATION OF ELEMENTS OF
BILINGUISM IN LITERARY TEXT (ON THE BASIS OF THE NOVEL
«BLACK RAVEN» BY V. SHKLIAR)**

У статті здійснено аналіз білінгвістичних процесів у романі В. Шкляра «Чорний ворон» («Залишенець»). На його основі визначено причини прийому білінгвізму в художньому тексті, вплив цього явища на ідейно-тематичну концепцію твору, стильову манеру автора, особливості характеротворення персонажів.

Ключові слова: білінгвізм, мова, стиль, тема, ідея, образ, персонаж.

В статье осуществлен анализ билингвистических процессов в романе В. Шкляра «Черный ворон» («Залишенець»). На его основе определены причины приема билингвизма в художественном тексте, влияние этого явления на идейно-тематическую концепцию произведения, стилевую манеру автора, особенности характеротворення персонажей.

Ключевые слова: билингвизм, язык, стиль, тема, идея, образ, персонаж.

The article is devoted to the analysis of bilingual processes in the novel by Vasyl Shkliar «Black Raven» («Raven»). The reasons of introduction in the text and its influence over ideological and thematic concept of the text, peculiarities of the characteristic of characters based on the novel are analyzed.

Key words: bilingualism, language, style, theme, idea, artistic image, character.

У сучасному українському літературно-художньому просторі і часі творча постать письменника Василя Миколаєвича Шкляра надзвичайно

виразна, привертає до себе увагу чисельної читацької аудиторії та критиків. Його твори «Шовкова нитка», «Перший сніг», «Живиця», «Черешня в житті», «Шовковий дощик», «Під ключем журавлиним», «Тінь сови», «Ностальгія», «Ключ», «Елементал», «Кров кожана», «Чорний ворон» («Залишенець»), «Маруся», «Чорне сонце» однозначно підтверджують дану тезу. У цьому переліку виділяється роман «Чорний ворон» («Залишенець») – це масштабне епічне полотно з історично-патріотичною проблематикою, має уже кілька перевидань, художньо відтворює визвольну боротьбу в Центральній Україні з більшовиками, які в 1921 році збройно виступили проти Української Народної Республіки, перекладений англійською, португальською, словацькою, голландською мовами.

До цього твору вже зверталися і писали у різних аспектах і вимірах дослідники М. Слабошпицький, А. Венцковський, О. Гунько, М. Санко, В. Коскін, В. Яворівський, К. Констянтинова, П. Герасименко та інші. Їхні праці дають об'ємне розуміння цього художнього полотна. Та його вивчення сучасним мовознавчим підходом дозволяє акцентувати увагу на ті грані, що потребують узагальнення, уточнення, осмислення його як художньо-естетичну цінність як мовну динаміку, як він вписується в літературний процес, впливає і співвідноситься з сучасним національно-демократичними принципами та ідеями, що і підтверджує актуальність нашої статті.

Тема білінгвізму складна і неоднозначна. Учені висловлюють різні думки, теорії, гіпотези, прогнози про її функціонування. Про це свідчать праці Л. Ажнюка, Є. Ахнзянова, А. Мекелли, Л. Аюрова, Х. Багерокола, Е. Верещагіна, А. Загнідко, Л. Масенко, Ю. Коваліва, М. Михайлова, К. Ханзарова, Г. Чиртева, Л. Щерби.

Дослідження нашої теми вмотивовують завдання, які необхідно розв'язати з білінгвістичної точки зору, посилаючись на роман В. Шкляра «Чорний ворон» («Залишенець»). Вони нами визначаються у наступному: вплив білінгвізму на ідейно-тематичну концепцію твору; на стильову манеру автора, на характеристику образів у романі, визначення особливостей їхнього лексичного запасу, фонетичної специфіки мовлення.

У сучасній мовознавчій літературі проблема двомовності висвітлюється у різних площинах: філософській, політичній, психологічній, соціальній, лінгвістичній. Їхня умовна перепроєкція на художнє полотно В. Шкляра дозволить нам бачити мовну різноаспектність твору, у нашому випадку його білінгвістичну концепцію. Автор не належить до числа тих письменників, які пишуть двома мовами: українською і російською. А такі в українському літературному просторі є. Про свідчать дані біобібліографічного довідника «Сучасні письменники України» станом на 2011 рік[4]. Попри це роман В.

Шкляр нами досліджується як двомовний, але це не в класичному розумінні білінгвізму як такого. Швидше це є художнім прикладом його негативного прояву. За аналогією називаємо і роман «Брати» В. Іванина, який вийшов 2016 року і відтворює драматичні й трагічні події на Донбасі[6]. У цьому творі явище білінгвізму також присутнє і саме ним письменник показує непримиренність світоглядів: цивілізаційного й ординського або світогляду захисника і загарбника. І це простежується у долі двох рідних братів. Один з них уже забуває рідну українську мову і говорить російською, і часто суржиком. Нами наводиться приклад роману «Брати» В. Іванина, щоб підтвердити білінгвістичну проблему нашого часу, яка була в 20-х роках 20ст., описану В. Шклярем. Тобто, вона залишається актуальною. Характерно, що своєрідну реанімацію таких подій В. Шкляр зробив на документальній основі, конкретні факти, дати, події вкраплюються в художню канву книги. Архівні матеріали подаються мовою оригіналу-російською, хоч кілька з них українською, це робилося для більшої переконаності. Зрадники повстанського руху полковник Гамалій і сотник Завірюха організували план знищення повстанців і при цьому активно використовували українську мову. З цією метою була написана пояснювальна записка голови сільської ради Брухніна і передовиця кореспондента газети «Червоний Жовтень» Каленика Груші. Архівних свідчень у романі більше 20, вони природньо вписуються в художнє письмо твору. Наводимо деякі фрагменти із них, що дають змогу глибше зрозуміти тему та ідею роману. Вони- це боротьба українського народу і незламності його волі. «В гунском лесу опять появилась банда Веремия в количестве 80 штыков и 30 сабель при 2 пулеметах «Максим» и 5 «льюисах». Бандиты среди белого дня совершили внезапный налет на Златополь, ограбили волисполком, телефонную станцию, захватили в плен начальника милиции, который, по некоторым сведениями работал на них. Уполномоченный Дьяконов» [13, с. 22]. (із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 6 грудня 1921 року.) «С наступлением весны бандиты вновь оживились и подняли свои головы для террора советской власти. Так, 24 марта бандиты численностью до 15 конников в облики будьоновской среди белого дня вошли в село Журавку, что в 5 верстах от Лебедина» (із донесення таємного агента «Непитай» голові Черкаського повітового відділу ГПУ тов. Бергавінову. 29 грудня 1922 року) [13, с.144-145].

«К поимке Черного ворона, кроме ударной группы окружного отделения ГПУ и милиции, сводный отряд было привлечено 60 ответчиков из крестьян близлежащих сел. Нач. Шевченковского окротделения ГПУ Адамович [13,с.

312-313] (із пояснювальної записки Губернському відділу ГПУ від 27 квітня 1923 року.) Уже з цих фрагментів документів можна визначити тему твору та його ідейну спрямованість. А це ще підсилюється автором художніми аргументами. Мовний контраст увиразнює ці драматичні події. Офіційно-діловий стиль архівних фактів інтерпретуються багатими зображально-виражальними засобами української мови, емоційно наснажується, випикується в динамічну сюжетну лінію. Трапляються білінгвістичні прийоми і в архівних документах: «По словам свидетеля, атаман, загнал амнистированного Пасечника в угол, спросил у него : «Куди тобі, Юрасю, пустити свинцеву бджілку? У серце чи в голову?»- У голову,- покорно ответил Пасечник. «Ну так, звичайно, - ухмыльнулся главарь,-адже ти колись присягав, що в твоєму серці Україна» [13,с.145]. Ця цитата із згадуваного нами донесення таємного агента «Непитай». Виходячи з неї, припускаємо, що він був білінгвом, який міг вільно володіти двома мовами - російською і українською. Білінгви у «Чорному Вороні»- закономірне явище, проте їхній рівень двомовної підготовки не завжди належний. В. Шкляр тут близький до істини, адже його художня правда постає в синонімічний ряд з історичною. Сильова манера прозаїка постає в руслі двомовності. Тільки варто зазначити, що російська у творі відіграє здебільше роль статиста, вмонтованого автором у художню канву. Л.Ажнюк в руслі наших міркувань зазначає: «Якщо першою причиною стильового «окнижнення» тексту при перемиканні кодів можна вважати фактор «другої мови», то ступінь його безпосередньо пов'язаний із мовною компетенцією» [1,с. 43]. Авторська мовна компетентність це не тільки чистота його мови, а її образів, уміння в потрібному місті вжити кальку, суржик, у нашому випадку- різні грані білінгвізму. Це «мовний режис-конфлікт» між протиборчими сторонами, спричинений ментальним антагонізмом загарбника, з одного боку, і лицаря свободи - з другого, акцентовано у стильовому, образотворчому й асоціативному планах[3, с.6].

Виразна мовна антитестичність як стильова ознака автором «Чорного Ворона» використовується з образотворчою метою, цим підкреслюється різниця в характерах персонажів, у їхніх переконаннях, діях та вчинках. Ось як передано останні миті життя Василя Чучупака: «Прокіп Пономаренко на прізвисько Квочка, який тоді уцілів, казав, що Василів передсмертний крик докотився аж до Мотрониного монастиря:

«Живи-и-и!!!- на весь голос закрича Чучупака і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину - чи до брата чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України»[13, с.16]. Градаційне наповнення цього епізоду

в порівнянні з наступним не тільки стильотворчий письменницький засіб, а й світоглядна несумісність.

«Давольна, прідуркі! Кто нам паверіт, что ето сам Чучупака! Атвезьом-ка лучше бандіта к его радной матушке! Пусть палюбується.

І вони прив`язали понівечене тіло до коня і поволокли аж у Мельники» [13, с.18]. Подібна суржикова наповненість на сторінках твору вимальовує не тільки образ ворога, а й перевертень, який знаючи рідну мову, піддається мовній асиміляції, мовній мімікрії. Дослідниця М. Масенко констатує: «Проміжний характер цієї безладної мовної суміші, її меншовартість порівняно з кожною з двох мов, що беруть участь в утворенні суржику, усвідомлюють і самі його носії...» [9, с. 114]. Це усвідомлення ще не означає виправлення цієї проблеми. Адже мовна політика загарбника не на користь української мови, на побутовому рівні віддається перевага суржику, що сприймається і як реалія, і як бравада, епатаж, комізм, гротеск. Його носії часом не можуть ототожнити своє мовлення ні з російським, ні з українським, ідентифікуючи його як «іншу» або «третю мову» [9, с. 114]. У романі є ситуація, коли комбриг Кузякін, який говорив суржиком, відмовляється від допомоги Дибенка: «Не нада, я все панимаю» [13, с.115]. Але згодом: «Чьо он гаварит!- спитав Кузякін у Дибенка» [13, с.115]. Через хвилину він це запитання повторить, що свідчить про нерозуміння української мови. Його низька філологічна підготовка потенційна до ненормативних мовних утворень. «Суржик як форма просторіччя є виявом низького культурно-освітнього рівня, який формується в ситуації двомовності за умови постійного контактного білінгвізму» [12, с. 47]. У відповіді Чорного Ворона комбригу є свідчення білінгвізму і свідчення, що отаман вільно володіє рідною мовою: « А якщо поміаєте,- підвищив я голос,- то дайте відповідь на моє запитання: чи був де- небудь у світі хоч один окупант, який приходив на чужу землю робити добро?» [13, с. 115]. Індивід здатен говорити двома мовами, його диглосія наяву, колоквіалізація має соціальну основу, усно-розмовну практику. Далеко не ідеалізуючи персонажа як мовця, письменник використовує широкий спектр зображально-виражальних засобів, зокрема ненормативну лексику. У сучасній українській літературі, журналістиці, театральних виставах вона присутня. Л. Ажнюк пояснює це наступним: «Ці тенденції є виявом бажання авторів заповнити прогалини у стильовій парадигмі української мови і розширити набір мовностилістичних засобів за рахунок, зокрема, просторіччя, жаргонізмів, вульгаризмів» [1, с. 45]. До цього пояснення додаємо, що відміна цензури спричинила своєрідну авторську ейфорію, свободу, намагання утвердитися, якщо не змістовно, то стилістично. У

подібних ситуаціях такі процеси відбувалися і відбуваються в іншомовних літературах. З часом вони врівноважуються, адже тільки високохудожній текст є конкурентоздатним для реципієнтської аудиторії. Слід віддати належне В. Шкляру щодо вживання вульгаризмів, у нього є чуття міри, художня аргументація і вмотивованість, чуття на лексичне багатство рідної мови.

Ведучи мову про українсько-російський білінгвізм у романі, варто відзначити, що в ньому епізодично наявний і українсько-польський і навіть українсько-китайський білінгвізми. Останній представлений яскравим персонажем Ходею. Про перебування в загонах повстанців китайців є архівне підтвердження від 30 серпня 1922 року. Ходя при розмовах міг говорити китайські слова. Наприклад, на підтримання тосту Чорного Ворона, він вигукнув: «Хао» [13, с.126], що з китайської означає – браво. В іншому випадку, коли він слухав інформацію про амністію, то відреагував наступним «Хуня, - сказав Ходя китайською» [13, с.126]. Цим же словом він відреагував на повідомлення «Боевого красного листка». На що Чорний Ворон відповів: «Твоя правда» [13, с.129]. Читач схильний думати, що це не китайська, а український мат без літери «й». Це буде логічно, виходячи з рівня володіння Ходею українською. Так прозаїк оригінально, по-стильовому еквілібристично знаходить примінення мовного потенціалу. Зрештою, сама мова виступає у творі колоритним персонажем. «Саме життя, соціально-комунікативна взаємодія людей у суспільстві формують так звані «житейські жанри». Останні формуються і розгортаються в межах різних типів соціального спілкування» [2, с. 41].

В. Шкляр творчо засвоюючи подібні «житейські жанри» виробляє свою стильову форму і в міру свого таланту стверджує свій стиль, підходячи до нього як до способу здійснення художньої творчості» [11, с.114]. Адже, пише Р.Піхманець: «Розпізнавальну особливість письменника складає естетичне ставлення до мови, ..а ще в більшій мірі – уміння творити власний мовно-стилістичний лад.» [10, с.61]. Посилаючись на думку В. Іванишина: «Кожна людина – це цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, у сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ скритий від інших людей, і тільки мова дає можливість розкрити його для інших» [7, с.83]. У мові і стилі В. Шкляра є та здатність, що дозволяє виписувати людину в найскладніших життєвих перепетях, вони реальні та художньо переконливі, в тому числі і завдяки білінгвістичним вкреапленням. Повстанці - холодноярівці в переважній більшості україномовні, усвідомлюють значення мови в боротьбі за Україну, вона – їхній духовний стрижень. Мовна стійкість цих персонажів очевидна. Проте не слід ідеалізувати цю проблему.

За невинним на перший погляд білінгвістичним процесом йшло нищення української мови. Місцевих мешканців, описаних в романі, які з різних причин переходили на бік червоних, називали мухоморами. Коли цю символічну назву перенести на мовну ситуацію, то побачимо отруєння української мови, на прикладі тих персонажів, що ототожнювалися з отруйним грибом. Ця проблема залишається актуальною і нині. «Таке наполягання на білінгвістичному принципі, поширюване сьогодні в багатьох суспільних колах, хіба лише зовні видається рівноправним. За його демократичною, насправді фальшивою оболонкою постає небезпечний «троянський кінь», здатен позбавити українську мову будь-якої онтологічної основи та перспективи, накинути зашморг Україні як суверенній державі» [8, с.5].

В українській мовній історії білінгвізм часто розвивався не еволюційним шляхом, а штучним, задіювався адміністративний ресурс, йшла дискредитація української мови. Головний герой роману В. Шкляра, є всі підстави стверджувати це, був освіченою людиною, його прототипи на собі відчували згубну політику комуністів щодо рідної мови.

Образ Чорного Ворона виписаний різнопланово. Автор для цього використовує широкий арсенал зображально-виражальних засобів. На додачу сприймаються і офіційні документи. Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року читаємо: «Черный Ворон – непримеримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинный черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза, тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица – суровое. Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии. Одет в защитное, говорит, что с ним родился. Якобы мать ему рассказала, что когда он появился на свет, то был накрест окутан пуповиной» [13, с. 11-12]. Таке архівне свідчення для письменника стало надійним джерелом образотворення головного героя твору. Цей фактаж у романі вже інтерпретовано з позиції художньої творчості, він став емоційно наснаженим, психологічно аргументованим. Виокремлюючи з нього, наприклад, мовну характеристику Чорного Ворона, констатуємо, що вона вирізняється тропним багатством, білінгвістичними штрихами. Отаман миттєво «вихоплює» головне з «Боевого красного листка»: «Остатки петлюровской армии полностью уничтожены героями-котовцами!» [13, с. 129]. Ще одне документальне підтвердження про Чорного Ворона «Сын лесничего, сочиняет стихи» [13, с. 12]. В. Шкляр зважено передає творчу лабораторію поета-повстанця в суворих умовах лісового життя. Ми можемо тільки сподіватися, що його записна книжка з віршами

десь ще віднайдеться в архівних сховищах, чи будь-де, і тоді Україна відкриє творчість ще одного майстра слова. Автор «Чорного Ворона» («Залишенця») має досвід і архівіста, і має хист до пошукової роботи. Його інтерв'ю за 14 жовтня 2010 року «Шукаю слідів Марусі»[14] не тільки розкриває секрети творчості прозаїка, а й декларує новий твір про національно-визвольні змагання 20-х років 20 століття. Пошукова робота була результативною, внаслідок якої побачив світ роман «Маруся». Василь Шкляр має потужній творчий потенціал і це підтвердить ще не одним дослідник.

Ми ж підсумовуючи, робимо висновки, що у романі «Чорний Ворон» («Залишенець») явище білінгвізму є творчо аргументованим і вмотивованим, воно використано з етичним і естетичним чуттям міри, ефективно вплинуло на розкриття теми та ідеї твору, на його ідейно-тематичну концепцію, увиразнило стильову манеру письменника, методи та прийоми характеротворення образів, чітко виокремило авторську позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Л.В. Стильова деформація в українському мовленні російсько-українських білінгвів / Л.В. Ажнюк // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 38-46.
2. Бацевич Ф. Лінгвістика генеологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів, 2005. – 262 с.
3. Венцковський А. У Ворона вік довгий... / А. Венцковський // Літературна Україна. – 2010. – 9 вересня. – С. 6.
4. Гай А.І. Сучасні письменники України. Біобібліографічний довідник / А. І. Гай // . – Біла Церква «Буква», 2011. – 588с.
5. Грималюк І. М. Мововбиство і не тільки... / І. М. Грималюк.- Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. – 40с.
6. Іванина В. М. Брати / В. М. Іванина.- К.: Український письменник, 2016. – 192с.
7. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич. – 1994. – 217 с.
8. Ковалів Ю. Білінгвічна трагедія людини, родини та нації в Україні / Ю. Ковалів // Урок української. – 2001. - № 6 (28). – С. 2-6.
9. Масенко Л.Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: «КМ Академія», 2004. – 164 с.
10. Піхманець Р. Психологія художньої творчості / Р. Піхманець. – К.: 1991. – 162 с.

11. Сюта Г. Інтегративний та диференційний зміст терміна стиль у сучасній гуманітарній парадигмі / Г. Сюта // Культура слова. – К.: 2012. – Видавничий дім Дмитра Бураго. Вип. 76. – С. 111-118.
12. Труб В.М. Явище «суржику» як форми просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – №. – С. 46-58.
13. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон / В.М. Шкляр. – Харків. – Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». – 2011. – 384 с.
14. Шкляр В. М. Шукаю слідів Марусі / В.М. Шкляр // Літературна Україна 14 жовтня 2010р.- С1,3.